

УДК 811.11

В. М. Поворознюк,

Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ

ОГЛЯД ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ІДІОСТИЛЬ»

У статті розглядаються наукові підходи до дослідження проблемного питання ідіостилю автора художнього твору у сучасній лінгвостилістиці художнього тексту. Розкривається сутність термінів сучасної лінгвістичної терміносистеми для позначення понять індивідуальний стиль, ідіолект та ідіостиль автора художнього твору, а також критерії їхнього розмежування.

Ключові слова: індивідуальний стиль, ідіолект, ідіостиль, домінанта, художній твір.

SUMMARY OF THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE TERM «IDIOSTYLE»

The article deals with scientific approaches to the study of the problematic issue of a author idiosyle of a work of art in the modern linguistic stylistics literary text. The essence of modern linguistic terms to describe the concepts of terminosistemy individual style, and idiolect idiosyle poster artwork, as well as criteria for their differentiation.

Key words: individual style, idiolect, idiosyle, dominant artwork.

ОБЗОР ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ТРАКТОВКЕ ПОНЯТИЯ «ИДИОСТИЛЬ»

В статье рассматриваются научные подходы к исследованию проблемного вопроса идиостиля автора художественного произведения в современной лингвостилистике художественного текста. Раскрывается сущность терминов современной лингвистической терминисистемы для обозначения понятий индивидуальный стиль, идиолект и идиостиль автора художественного произведения, а также критерии их разграничения.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, идиолект, идиостиль, доминанта, художественное произведение.

Вступ. Дослідження проблеми аналізу художнього твору як явища словесного мистецтва і визначення адекватних засобів його лінгвістичної інтерпретації останнім часом все більше привертають увагу науковців, набуваючи тим самим ознак однієї з центральних проблем у сучасній лінгвістиці. Адже кожен художній твір є виявом світобачення письменника та можливістю вірогідно відтворити народне життя й побут, які він передає мовою своїх персонажів. За допомогою мовних одиниць письменник висловлює індивідуально-авторське розуміння змальовуваної реальності, а також дає оцінку подіям та діям своїх персонажів. Стиль письменника є не просто системою засобів, які він застосує для вираження своїх ідей, а слугує способом відображення дійсності такою, якою її бачить автор. Саме в ідіостилі автора художнього твору знаходить своє вираження позиція письменника щодо тих чи інших проблем вибору виражальних засобів, які є рисами авторської мовотворчої індивідуальності та розкривають авторську картину світу.

У зв'язку з цим особливу зацікавленість учених викликає питання «індивідуального почерку» певного письменника, а саме його манера спілкування й вибір мовних засобів, які виявляються у факті вибірковості, перевазі певних лексичних, морфологічних, синтаксичних та фонетичних засобів, що стають основою формування складніших і яскравіших образів художнього твору.

Проблемі дослідження ідіостилу письменника через мову його творів присвячено багато праць мовознавців (Н. С. Болотнова, В. В. Виноградов, О. Я. Дойчик, О. С. Кухар-Онишко, С. Я. Єрмоленко, О. Б. Складенко, Л. О. Ставицька, Е. Г. Фоменко та ін.).

Тому метою цієї праці є з'ясування й систематизація відомих у науковій літературі теоретичних підходів до трактування поняття ідіостилу художньої творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи питання визначення поняття «ідіостиль» автора художнього твору, слід звернути увагу на те, що мислителі, вчені, художники упродовж багатьох сторіч цікавилися, де бере початок джерело унікальності стилю: у самій природі людини або ж в об'єктивних закономірностях тих умов, із яких складається дійсність [9, с. 15].

Останнім часом усе більшого визнання набуває думка про те, що в основу розвитку теорії стилю художньої творчості була покладена риторика мислителя Аристотеля, в межах якої було розроблено й обґрунтовано систему ораторського мистецтва. Аристотель першим спробував визначити поняття «стиль мовлення» наголошуючи на тому, що стиль має відповідати меті мовлення, а отже бути чітким та однозначним [2, с. 115]. Абсолютно очевидним є також те, що поняття «стиль» у ході історії розвитку культури набуло мистецтвознавчого та філологічного розуміння, в якому виокремились лінгвістичне та літературознавче значення цього терміна.

Водночас зазначимо, що, незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню стилю та високий ступінь вивченості цього поняття, в лінгвістиці дотепер не існує однозначного визначення терміна «стиль». Як слушно зазначив В. В. Виноградов, «важко знайти термін більш багатозначний та суперечливий і відповідне йому поняття – більш мінливе й суб'єктивно-невизначене, ніж термін і поняття «стиль» [6, с. 7]. Зокрема, К. Уельс зауважував, що термін «стиль» можна тлумачити як спосіб або манера вираження («manner of expression») в усному чи писемному мовленні. Окрім того, будь яке висловлення має свій стиль: «простий стиль – це також стиль» [19, с. 437].

У Літературознавчому словнику за редакцією Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко термін «стиль» (лат. *stilos* – грифель для писання) розглядається як сукупність ознак, що характеризують твори певного часу, напрямку, індивідуальну манеру письменника [10, с. 641]. Пояснюючи низку явищ, пов'язаних зі стилем, вони зазначають: «Усе це «несе» на собі стильову домінанту, яка відчувається у процесі естетичного сприймання твору, але важко піддається дослідженню і логічному поясненню, якщо елементи, які виражають стильову визначеність твору, беруться окремо чи навіть у сукупності. Тому й виникає необхідність характеристики стилю як художньої закономірності тексту...» [10, с. 642]. На користь цього свідчить також і те, що до сутності поняття стилю належить питання про художню закономірність у доборі й поєднанні елементів твору, що породжують єдність, котра сприймається як необхідність, як утілення внутрішнього художнього закону [11, с. 7]. Там, де відсутня ця закономірність, цей внутрішній закон, що добирає й ладнає компоненти художнього твору, там немає стилю. Не в кожному художньому творі, належним чином виявляється стиль як необхідна організація художнього вираження, як вища естетична доцільність. Саме стиль автора художнього твору може слугувати надійним еталоном у з'ясуванні значущості художніх явищ. У цьому контексті Д.С. Наливайко пропонує таку дефініцію поняття «стиль»: «Стиль – це не сама форма, не «синтез форм», а формотворче начало, певний внутрішній закон художньої творчості, що визначає ритм і композицію, характер образотворчості й інтонацію, всю своєрідність «художньої мови» творів, котра, як відомо, не зводиться до мовно-стилістичних засобів, а включає й «надмовні» елементи» [11, с. 8].

Опрацьовуючи проблему авторства та теорії стилю В.В. Виноградов свого часу слушно зазначав, що поняття стилю актуалізується всюди, де йдеться про індивідуальну систему засобів вираження та відтворення, яка порівнюється або протиставляється іншим однорідним системам, та розглядав стиль письменника як «систему індивідуально-естетичного використання засобів словесного вираження, притаманних певному періоду розвитку художньої літератури» [4, с. 8].

Зазначимо при цьому, що сукупність характерних мовних рис творчості певного письменника, тобто стиль автора художнього твору, у царині сучасної лінгвістичної терміносистеми позначають терміни: «авторський (або індивідуальний) стиль», «ідіостиль» та «ідіолект», які дотепер не набули чіткого розмежування та однозначного визначення, хоча не раз ставали предметом наукових досліджень. У нашому дослідженні ми послуговуємося терміном «ідіостиль», який услід за більшістю сучасних мовознавців вживаємо як взаємозамінний до терміну «індивідуальний стиль». Особливістю активного вживання цього терміну в сучасній лінгвістиці є те, що він тісно переплітається з такими поняттями, як «світобачення письменника», «індивідуальний мовосвіт», «мовна особистість», «мовна картина світу автора» тощо. Цілком логічно у зв'язку з цим є думка про те, що «категорія індивідуального створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилу. Ця функція нерозривно пов'язана із значущістю певної художньої ідеї, мотиву або шматочка дійсності у структурі авторської моделі об'єктивної дійсності» [14, с. 62].

Природно, що протягом багатьох років лінгвістична наука напрацювала значну кількість теоретичного матеріалу з проблеми вивчення термінологічного поняття «ідіостиль» автора художнього твору. Водночас зауважимо, що поняття «ідіостиль» і досі залишається недостатньо розробленим. Окреслюючи проблему трактування поняття «ідіостиль», на наш погляд, слід звернути увагу на той факт, що більшість сучасних науковців, які присвятили свої дослідження аналізу індивідуальних проявів мовної особистості в художньому творі, спираючись на запропоновану основоположником філологічної теорії ідіостилу В.В. Виноградовим дефініцію поняття «індивідуальний стиль» як «структурно єдину і внутрішньо зв'язану систему засобів і форм словесного вираження» [5, с. 105], розширюють уявлення про підходи до його вивчення в лінгвістиці. Так, у царині сучасної лінгвістичної терміносистеми поняття «ідіостиль» посідає одне з центральних місць і зазвичай визначається як «сукупність усіх мовно-виражальних засобів автора, що реалізують його ідіолект» [7, с. 175], «система знаків авторства художника слова», «система домінуючих, особистісних актуальних способів і засобів формально-змістовної та мовної фіксації авторських когнітивних структур, емоційних станів і суб'єктивних смислів в естетично направленому мовному творі» [18, с. 31], «систему змістових і формальних характеристик, властивих творам автора, яка робить унікальним втілення в цих творах авторського способу мовного вираження» [16].

Підкреслимо також, що розмаїття наявних поглядів щодо тлумачення поняття лінгвістичного терміну «ідіостиль» автора художнього твору спричинили наявність різних визначень відповідно до аспектів, на яких зосереджується увага мовознавців. Зокрема, у лінгвістичній ідіостиль прийнято розглядати як комунікативно-когнітивний простір мовної особистості, творця художнього дискурсу [17, с. 10]. На відміну від лінгвістичної, комунікативна стилістика розглядає ідіостиль як складний, багатовимірний та багаторівневий прояв особистості автора, система концептуально значущих для письменника принципів організації тексту [3]. Водночас у когнітивній лінгвістиці ідіостиль розуміється як опосередкований у художньому тексті мовно-ментальний портрет письменника, який відображається у специфіці індивідуально-авторської концептуалізації дійсності, що детермінується системою особистісних цінностей [8, с. 9]. Відомо, що в лінгвокульту-

турології ідіостиль розглядається як естетично організована система вербальних форм, які відображають світогляд автора [15, с. 54]. У свою чергу в психолінгвістичному аспекті ідіостиль розуміється як система логіко-семантичних способів репрезентації домінантних особистісних смислів концептуальної системи автора художнього тексту, об'єктивовану в естетичній діяльності і передбачає індивідуальну трансформацію мовних виразів [12, с. 20-21].

У цьому контексті, на наш погляд, слухним є визначення дослідниці В.А. Піщальнікової, яке вводить зміст поняття «ідіостиль» у більш широкий дискурсивний простір як цілісної системи, яка «виникає внаслідок застосування своєрідних принципів відбору, комбінування і мотивованого використання елементів мови» в різних формах усної та писемної мовної практики [12, с. 21]. Таке розуміння особливостей ідіостилу письменника дає можливість говорити про особливу неповторність творчої індивідуальної манери письма в конкретному художньому творі, що визначається домінантою ідіостилу конкретного автора, яка тлумачиться як «сукупність ознак його стилю, що реалізуються на різних текстових рівнях» [1, с. 17], «стрижневим принципом створення художнього тексту, який визначає ідіостиль автора з огляду на обраний ним мовленнєвий жанр» [13, с. 2].

З огляду на викладене, ми можемо стверджувати, що ідіостиль письменника проявляється в реалізації авторської моделі світу через мовні знаки національної культури, оскільки в процесі мовотворчості автор витворює особливий мовний світ, використовує словесні знаки загальноживаної мови у їх вторинному кодовому значенні. У свою чергу, мова художнього твору, завдяки своїй естетичній функції, впливає через конкретно-чуттєві образи на читача, розкриваючи вторинний зміст слова.

Важливо також зазначити, що особливості ідіостилу розкриваються саме у художньому творі конкретного автора в процесі його породження і естетичної діяльності мовної особистості та проявляються у використанні особливих елементів, наприклад, специфічних одиниць, не літературної лексики, а також прагматичною функцією слів, які розкривають особливості мовленнєвої поведінки мовця. Саме тому, очевидним є те, що найбільш важливим для характеристики ідіостилу письменника є слова, що обрані ним для вираження авторської позиції щодо оцінки та відображення реальності. Усе це дає можливість говорити про те, що кризь індивідуально вжите слово проступає мовна особистість автора художнього твору, постає його художньо-індивідуальна картина світу в мовному вираженні. При цьому слід розуміти, що кожен письменник належить до конкретного національного соціуму, користується загальнонаціональною мовою, яка відображає світобачення народу. Перебуваючи, безумовно, у межах національно-мовної картини світу, письменник через індивідуальні образні слова витворює свій неповторний мовний світ відповідно до свого світосприймання та власної психології мовотворчості. Виходячи зі сказаного, очевидно, що основою будь-якого художнього твору, як одного словесно-художнього цілого, що створює ілюзію відображення життя свого народу в сучасному і минулому, є не єдність осіб і ситуацій, а єдність самотнього ставлення письменника до предмета, реалізоване в мовних знаках національної культури. Отже, при комплексному дослідженні ідіостилу конкретного майстра слова за допомогою ретельного аналізу самої словесної тканини літературного твору, щоб побачити вербально-естетичну картину світу автора та визначити його внесок у систему вже функціонуючих словесних художніх образів національної мови, слід враховувати, що визначення індивідуальних особливостей стилю письменника неможливе без його зіставлення з цілим рядом факторів – літературною мовою того часу, ідіостилем письменників-сучасників автора та його попередників.

Ми також цілком поділяємо бачення Н. С. Болотнової, яка умовно згруповує багатоманітні підходи до вивчення ідіостилу у три напрями. Перший напрям у художній стилістиці орієнтується на вивчення окремих елементів художньої системи письменника, передусім, мовних засобів (найчастіше лексичних) із подальшим поступовим посиленням уваги до смислових форм та структури [4]. Для цього етапу дослідження ідіостилу характерні: 1) увага до образної трансформації слів, 2) зосередження на динаміці мовленнєвих форм, 3) вивчення композиційних прийомів та структури, 4) дослідження універсальних смислів, що по-різному реалізуються у творах різних авторів, 5) увага до слововживання та словотворчості тощо [3].

Другий напрям дослідження ідіостилу, на погляд вченої, характеризується аналізом різноманітних структурних і смислових форм організації мовного матеріалу (насамперед лексичного) у замкнуте ціле, а також спробами виявити способи їх співвіднесення на рівні стилістичного вживання або ідіостилу. Для цього напрямку також притаманний лексико-центризм та орієнтування на виявлення загальних закономірностей у слововживанні одного чи кількох письменників [3].

Третій напрям, за баченням Н. С. Болотнової, формується під впливом когнітивної лінгвістики на основі моделювання «можливих світів» різних авторів. При цьому актуалізуються «домінантні особистісні смисли», вивчаються окремі концепти та форми їх репрезентації, система концептів-домінант, семантичні, асоціативні та лінгвокультурологічні поля. Другий та третій напрямки відображають розробку проблеми ідіостилу з орієнтацією на первинну комунікативну діяльність автора. З цим також пов'язано вивчення ідіостилу на основі аналізу текстових категорій і провідних принципів художніх творів письменника [3].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи зазначене, можемо вести мову про те, що ідіостиль письменника – явище складне. Саме тому існують різні теоретичні підходи до трактування поняття ідіостилу художньої творчості. Ідіостиль конкретного майстра слова виникає на основі переплетення багатьох факторів (як особистісних, так і соціальних), проходить певні стадії свого розвитку, має свої чинники (наприклад, спосіб мислення, світогляд митця, суспільно-історичні умови, співвідношення традиції та новаторства письменника та ін.), свої носії (змістовна сутність форми художнього твору, система словесних художніх образів національної мови та ін.), може з часом змінюватися. Всесторонній аналіз мовного аспекту ідіостилу автора художнього твору – завдання досить складне, але дає можливість визначити індивідуальну неповторність письменника та повнішу картину розуміння його художньої творчості.

Література:

1. Альошина М. Д. Відтворення ідіостилу Марка Твена в українських перекладах у зіставленні із російськими та польськими. ... к. філол. наук: спец. 10.02.16 – Перекладознавство / М. Д. Альошина. – К., 2015. – 210 с.
2. Аристотель. Риторика. Поэтика. / Аристотель; [пер. О. Цибенко]. – М.: Лабиринт, 2000. – 220 с.
3. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного текста [Электронный ресурс] / Н. С. Болотнова. – М.: МГУ, 2004. – Режим доступа: www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/participants/psearch.php?pid=24087
4. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. – М.: Гос. изд. Художественной литературы, 1961. – 613 с.
5. Виноградов, В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
6. Виноградов В. В. Сюжет и стиль: Сравнительно-историческое исследование / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во Академия наук СССР, 1963. – 192 с.

7. Голянич М. І. Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів / [М. І. Голяч, Н. Я. Іванишин, Р. Л. Ріжко, Р. І. Стеруфак]. – Івано-Франківськ : Сімік, 2012. – 392 с.
8. Дойчик О. Я. Ідиостиль Джуліана Барнса у лінгвоконцептуальному вимірі: дис.... к. філол. н. : спец. 10.02.04 – Германські мови / О. Я. Дойчик. – Івано-Франківськ, 2012. – 240 с.
9. Либин А. В. Дифференціальна психологія: на пересеченні європейських, російських і американських традицій : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / А. В. Либин. – [3-е изд., испр.]. – М. : Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. – 527 с.
10. Літературознавчий словник-довідник ; ред. колегія Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
11. Наливайко Д. С. Стиль напряму й індивідуальні стилі в реалістичній літературі XIX ст. / Д. С. Наливайко. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 3–42. – (Індивідуальні стилі українських письменників XIX – початку XX ст.).
12. Пищальникова, В. А. Проблема идиостиля. Психолінгвістический аспект / В. А. Пищальникова. – Барнаул, 1992. – 73 с.
13. Склярєнко О. Б. Жанрово-стилістична домінанта оповідань Інґеборґ Брахманн : автореф. дис.... к. філол. наук : спец. 10.02.04 – Германські мови / О. Б. Склярєнко. – К., 2013. – 20 с.
14. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986 – № 4. – С. 61–65.
15. Туктангулова Е. В. Репрезентация художественного концепта «жизнь» в идиостиле Н. А. Заблочного / Е. В. Туктангулова // Вестник Удмуртского университета. – «Филологические науки». – № . 5 (2). – 2004. – С. 53–56.
16. Фатеева Н. А. Идиостиль (индивидуальный стиль) [Електронний ресурс] / Н. А. Фатеева. – Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/IDIOSTIL_INDIVIDUALNI_STIL.html?page=0,0 (дата звернення: 31.03.2012).
17. Фоменко Е. Г. Лингвотипологическое в идиостиле Джеймса Джойса : автореф. дисс. на соиск. уч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. Г. Фоменко ; Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006. – 41 с.
18. Четверикова О. В. Знаки авторства как средства вербальной манифестации смысловой сферы творческой языковой личности: автореф. дис. д-ра филол. наук: 10.02.19 / О. В. Четверикова – Тверь, 2012. – 53 с.
19. Wales K. A Dictionary of Stylistics / Katie Wales. – London and New York : Longman, 1989. – 504 p.